

MORFOLOGIYANI O'RGANISH METODIKASI

Tursunqulova O'g'iloy

NavDPI o'zbek tili va adabiyoti fakulteti O'zbek tili va adabiyoti kursi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Bu maqolamda ona tilini o'rgatish, ularni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish vazifasidan kelib chiqib, bilish nazariyasiga asoslanib, barcha yaqin, o'zaro bog'liq fanlar tavsiyalariga asoslanib, ona tili o'qitish metodikasi. Og'zaki nutqni yozma nutqdan oldin o'zlashtirish tamoyili, tamoyillari haqida batafsil ma'lumotlar bayon qilingan, qolaversa, Nazariy tekshirish metodlari, Empirik metod, Eksperimental tekshirish metodlari haqida ham batafsil ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Ona tili, Til materiali, nutq organlari, nutq malakalari, tamoyil, umumdidaktik, til qonuniyatlar, leksik, grammatik, morfemik, sintaktik, fonetik ko'nikma, metodika.

Morfologiya so'zlar va ularning tuzilishini o'rganadi. Unda so'zlarning yasalishi va ularning bir-biri bilan bog'lanishi ko'rib chiqiladi. Morfologiyani o'rganish tildagi so'zlarning shakllanishini tartibga soluvchi qoidalar va naqshlarni tushunishga yordam beradi. Ushbu inshoda morfologiyani o'rganish metodologiyasi, jumladan, tilshunoslar tomonidan qo'llaniladigan turli yondashuvlar va usullar muhokama qilinadi. Morfologiya tilshunoslikning so'zlarning tuzilishi va uning qismlarini o'rganuvchi bo'limidir. Morfologiyani o'rganish metodologiyasini tushunish til tadqiqotchilari uchun turli tillarning morfologiyasini tahlil qilish va sharhlashda juda muhimdir. Ushbu insho morfologiyani o'rganishda qo'llaniladigan turli xil usullar va usullarni o'rganadi va so'z yasashdagi asosiy qoidalar va naqshlarni ochib beradi. Morfologiyani o'rganishning asosiy usullaridan biri morfologik tahlil bo'lib, u tildagi turli morfemalarni aniqlash va tasniflashni o'z ichiga oladi. Morfemalar tildagi eng kichik ma'no birliklari bo'lib, ularni tahlil qilib, tilshunoslar so'z yasash qoidalarini aniqlay oladilar. Bunda so'zlarni prefiks, qo'shimcha va o'zak kabi tarkibiy morfemalarga bo'lish, har bir morfemaning ma'no va vazifasini aniqlash kiradi.

Morfologiyani o'rganishda qo'llaniladigan asosiy usullardan biri so'z shakllarini tahlil qilishdir. Bu so'zning turli qismlarini, masalan, uning ildizi, prefiksi va qo'shimchasini tekshirishni o'z ichiga oladi, u qanday birlashtirilganligini tushunish uchun. Tilshunoslar so'zlarni tarkibiy qismlarga bo'lish orqali tilda so'z yasalishini tartibga soluvchi qonuniyatlar va qoidalarni aniqlashlari mumkin. Morfologiyani o'rganishda qo'llaniladigan yana bir usul turli tillardagi so'zlarni taqqoslashdir. Tilshunoslar qarindosh tillardagi so'zlarni solishtirib, so'z tarkibi va shaklidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashlari mumkin. Bu tilning tarixi va rivojlanishini, shuningdek, tillarning bir-biriga ta'sir qilish usullarini yoritishga yordam beradi. Morfologik tahlil morfologiyani o'rganishning yana bir asosiy jihati hisoblanadi. Bu tildagi eng kichik ma'no birliklari bo'lgan morfemalarni aniqlash uchun so'zlarning ichki tuzilishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Tilshunoslar so'zni tashkil etuvchi morfemalarni tahlil qilib, so'zlarning qanday hosil bo'lishini va ular qanday ma'no bildirishini yaxshiroq tushuna oladi.

Morfologiyani o'rganishda qo'llaniladigan yana bir usul - morfologik tipologiya. Bunda tillarni morfologik xususiyatlariga, masalan, so'zlarning yasalishi va tuzilishiga qarab tasniflash kiradi. Tilshunoslar turli tillarning morfologik tipologiyasini o'rganish orqali tillarning o'zgarishi va rivojlanish yo'llari haqida tushunchaga ega bo'lishlari mumkin.

Korporadan foydalanish morfologiyani o'rganishning yana bir muhim jihati hisoblanadi. Korpora - bu tildagi turli so'z shakllarining chastotasi va tarqalishini tahlil qilish uchun ishlatiladigan katta matn to'plami. Korporatsiyani o'rganish orqali tilshunoslar so'z shakllanishi va qo'llanilishidagi naqsh va tendentsiyalarni aniqlashlari mumkin. Morfologiyani o'rganishda eksperimental usullardan ham foydalaniladi. Bu so'z shakllanishi va tuzilishi haqidagi farazlarni sinab ko'rish uchun tajribalar o'tkazishni o'z ichiga olishi mumkin. Eksperimental usullardan foydalangan holda, tilshunoslar so'zlarning qanday shakllanishi va bir-biri bilan bog'liqligi haqidagi nazariyalarini qo'llab-quvvatlash uchun empirik ma'lumotlarni to'plashlari mumkin. Morfologiyani o'rganishda hisoblash usullari tobora ko'proq foydalanilmoqda. Bu katta hajmdagi lingvistik ma'lumotlarni tahlil qilish va so'z shakllanishini boshqaradigan qoidalar va naqshlarni modellashtirish uchun kompyuterlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Hisoblash usullari tilshunoslarga tildagi so'zlarning tuzilishi va shakllanishiga oid yangi tushunchalarni ochishga yordam beradi. Morfologiyani o'rganish so'zlarning tarixiy rivojlanishini ham ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. So'zlarning kelib chiqishi va ularning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarganligini kuzatish orqali tilshunoslar tillarning rivojlanishi va yangi sharoitlarga moslashish usullari haqida tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Bu tillarga madaniy, ijtimoiy va tarixiy omillar ta'sirini yoritib berishga yordam beradi.

Morfologiyani o'rganishning yana bir muhim metodologiyasi so'z yasash yo'nalishi bo'lib, morfemalarning tilda so'z hosil qilish usullarini tavsiflaydi. Ushxona boshqaruvi yangi so'zlarning tuzilmalarini soladi va tilshunoslarga til morfologiyasining tuzilmalarini yaratishga yordam beradi. Ush boshqaruvni va tahlil qilish orqali tadqiqotchilar so'z yasashidagi qoliplar va mashqlar haqida bilishga ega bo'lishlari mumkin. Morfologiyani o'rganishda keng tarqalgan yondashuvlardan biri tildagi so'zlarning morfologik tuzilishini tahlil qila oladigan kompyuter dasturi bo'lgan morfologik tahlildan foydalanishdir. Ushbu vosita tadqiqotchilarga morfologik tahlil jarayonini avtomatlashtirishga va morfemalarni samaraliroq aniqlashga yordam beradi. Matnni morfologik tahlil qilish vositasiga kiritish orqali tadqiqotchilar so'zlarning morfologik xususiyatlarini tezda tahlil qilishlari va so'z yasashdagi naqshlarni aniqlashlari mumkin. Morfologiyani o'rganishning yana bir metodologiyasi til tipologiyasi bo'lib, u umumiylik va farqlarni aniqlash uchun turli tillarning morfologik tizimini solishtirishni o'z ichiga oladi. Turli xil tillarni o'rganish orqali tadqiqotchilar morfologiyaning universal tamoyillarini ochib berishlari va turli tillar so'zlarni qanday tuzilishini tushunishlari mumkin. Ushbu qiyosiy yondashuv tilshunoslarga morfologik tizimlarning xilma-xilligi va murakkabligi haqida tushuncha olishga yordam beradi.

Morfologiyani o'rganishning muhim jihati morfologiya va boshqa til darajalari, masalan, fonologiya va sintaksis o'rtasidagi munosabatni tushunishdir. Morfologiya fonologiya bilan chambarchas bog'liq, chunki til tovushlari ko'pincha so'zlarning morfologik tuzilishini belgilaydi. Xuddi shunday, morfologiya sintaksis bilan o'zaro ta'sir qiladi, chunki so'zlarning tuzilishi ularning gaplardagi grammatik vazifasiga ta'sir qiladi. Ushbu munosabatlarni o'rganish orqali tadqiqotchilar til qanday tuzilganligi haqida har tomonlama tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Morfologiyani o'rganishning yana bir asosiy metodologiyasi korpus lingvistikasi bo'lib, u so'z yasashdagi qonuniyatlarni aniqlash uchun katta matnlar to'plamini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Haqiqiy dunyodagi til ma'lumotlarini o'rganish orqali tadqiqotchilar so'z tuzilishi va ishlatilishidagi qonuniyatlar va istisnolarni aniqlashlari mumkin. Korpus lingvistikasi morfologiyani o'rganish uchun boy ma'lumotlar manbasini taqdim etadi va tadqiqotchilarga gipoteza va nazariyalarni real tildan foydalanishga qarshi sinab ko'rish imkonini beradi.

Morfologiyani o'rganishning muhim jihatlaridan biri morfofonologiya bo'lib, u tildagi morfologiya va fonologiyaning o'zaro ta'sirini o'rganadi. Bu morfemalarning boshqa

morfemalar bilan qo‘shilganda yoki turli fonologik kontekstlarda joylashtirilganda o‘z shakllarini qanday o‘zgartirishini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Morfofonologiyani o‘rganish orqali tadqiqotchilar morfologiya va fonologiya o‘rtasidagi munosabatlar haqida tushunchaga ega bo‘lishlari va tovush naqshlarining so‘z shakllanishiga qanday ta‘sir qilishini tushunishlari mumkin. Morfologiyani o‘rganishning yana bir metodologiyasi tarixiy tilshunoslik bo‘lib, u morfologik tizimlarning vaqt o‘tishi bilan qanday rivojlanishini o‘rganadi. Til morfologiyasining tarixiy rivojlanishini kuzatish orqali tadqiqotchilar so‘z tarkibini shakllantiruvchi o‘zgarish va yangilanish jarayonlarini ochib berishlari mumkin. Tarixiy tilshunoslik morfologiyaning diaxronik jihatlarini haqida qimmatli tushunchalar beradi va tadqiqotchilarga tillarning vaqt o‘tishi bilan qanday rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, morfologiyani o‘rganish metodologiyasi so‘zlar va ularning qismlari tuzilishini tahlil qilish uchun bir qator yondashuv va usullarni o‘z ichiga oladi. Morfologik tahlil, so‘z yasash qoidalari, morfologik tahlil, til tipologiyasi, korpus lingvistikasi, morfofonologiya va tarixiy tilshunoslik kabi usullarni qo‘llash orqali tadqiqotchilar tillarning so‘z tuzilishi haqida har tomonlama tushunchaga ega bo‘lishlari mumkin. Morfologiyani o‘rganish so‘z shakllanishini tartibga soluvchi qoidalar va naqshlarni ochish va morfologiya va boshqa til darajalari o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunish uchun juda muhimdir. Ushbu metodologiyalarni qo‘llash orqali tadqiqotchilar til tuzilishi haqidagi bilimimizni oshirishi va tilshunoslik sohasiga hissa qo‘shishi mumkin. Morfologiyani o‘rganish turli xil usul va yondashuvlarni, jumladan, so‘z shakllarini tahlil qilish, turli tillardagi so‘zlarni taqqoslash, morfologik tahlil, korpus, eksperimental va hisoblash usullaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Tilshunoslar bu turli usullardan foydalanish orqali tildagi so‘zlarning tuzilishi va shakllanishini, ularning bir-biri bilan bog‘liqligini chuqurroq tushunishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.Ziyodova T.U. 5-sinflar uchun elektron-didaktik slaydlar to‘plami. — Guliston, Toshkent, 2006.
- 2.Ziyodova T. O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish. — T.: “O‘qituvchi”, 2000.
- 3.Nazarova S. “O‘zbek tili o‘qitish metodikasi” (O‘zbekiston Xalq ta‘limi vazirligi talabalar uchun qo‘llanma sifatida tavsiya etgan). “O‘qituvchi”, 1992.
- 4.Mahmudov N., Nurmonov A., Ahmedov A., Solixojayeva. “O‘zbek tilining mazmuniy sintaksisi”. — T.: “Fan”, 1992.